

vagyon itten az Rev megh megh csinallyak az hidat, mert semmi partikaczkankot által nem vihettük Trencsinbe. Kihez kepest kerem alazatossá Ngdat ha valami oly hire volna hogy által kelnek hordozoskodnunk adgyon parancsolatot Trencsini Gazdara, ki adgyó eökreket Vaghtol Ngd hazaig hozatnj portekamat.²⁶ Tehát már a véget várja, tudja, menekülnie kell. Ez az utolsó adat róla. Készavárát november 16-án szállotta meg Eszterházy Pál semptei főkapitány.²⁷ De Petrőczy ekkor már Erdélyben volt; 1670. október 27-én Husztról írt Teleky Mihály-nak.²⁸

Petkó pedig néhány évre eltűnt szemünk elől. Nem tudjuk mi volt a sorsa. Talán ő is megjárta a börtönöket, vagy sikerült azok elől elmenekülnie. Nem tudjuk. Bizonyos azonban, hogy nem ment a bujdosókkal Erdélybe. 1673. őszén Rajecen tűnik fel, úgy látszik itt van most otthona. 1673. november 12-e és 1674. szeptember 12-e között három levele maradt fenn.²⁹ Ezek szerint Illyésházy György szolgálatában állott megint. Az ő ügyeiben járt el. 1674. szeptember 12-e után eltűnik szemünk elől.

Petkó Zsigmond tipikus képviselője annak a szerényebb anyagi körülmények között élő nemes embernek, aki egy-egy főúr familiárisaként mint „bizott szolgáló”, „főember szolgáló” szolgálta urát. Ők azok, akik főúri gazdáik megbízásából járták az országot, sőt a külföldet is. Levelekre nem bízható bizalmas híreket, értesítéseket közvetítettek. Nemesgyeser főbenjáró ügyeket intéztek és országos fontosságú üzeneteket „az ő szájukkal” küldtek. Bizonyos, hogy bár főúrainak megbízásából jártak el, befolyásuk volt az ügyek intézésére. Az 1660-as években megmozduló politikai életnek, a köznemesség politikai mozgalmainak tekintélyes szárnyát képezték. A Wesselényi összeesküvés kisebb szereplői között számosan voltak. Elég itt Keczer Ambrus naplójára hivatkozni, abból láthatjuk milyen fontos szerepe volt ezeknek a híreket, üzeneteket közvetítő nemeseknek. Természetesen tanultságuktól, iskolai műveltségüktől és nem utolsósorban vagyoni állapotuktól függött, hogy mennyire fontos pozíciót töltöttek be főúri gazdáik mellett. Szerepük vizsgálatánál nem elhanyagolható szempont az sem, hogy küldetéseiknek mindig volt kulturális jellege is. Ők a szellemi termékek importjában is jelentős szerepet játszottak. Könyveket, divatos iparművészeti, művészeti tárgyakat vásároltak, közvetítettek. Ezt a szerepüket érdemes volna tüzetesen megvizsgálni.

Petkó nem tartozott a vagyonos „főember szolgálók” közé. De lehettek olyan képességei, amelyek nagy jelentőségű ügyek közvetítésére, tárgyalására alkalmassá tették. Küldetései, bár azok anyagát nem ismerjük, ezt bizonyítják. Ezek a szálak vezetnek költeményeikhez is.

Énekét, a „Cantio Militaris”-t a Balassa-kódex 6. keze jegyezte le. A versfőlk „PETKÓ SÉGHMOND MUNKAIA”-nak mondják. Abban a tragikusan megrendült hangulatban íródott, amely Bethlen Miklós értesítése nyomán a Felvidéken a lelkeket megragadta. Thaly szerint a vers „a legelső határozott hang a német ellen.” „Valóságos csata riadó”³⁰ Bár a „hajás szomszédot” is említi, mégis az ének a török elleni harcra buzdít. 15—20. versszaka mintha Zrínyi Áfiumának visszhangja, annak összefoglalása volna. E vershez csatlakozik a kódex utolsó éneke, a „Gondolkodgyal szeginy Magyar vigre hova lisz” kezdetű. Sem versfőlje, sem utolsó versszaka nem mondja, ki szerezte. Az ímént életrajzi vázlatá során beszélünk arról, hogy Petkó sokat jár követségben, ahol nemcsak urának szavait tolmácsolta, hanem nyilvánvalóan tárgyalta, rábeszélte, igyekezett küldőjének álláspontját elfogadtatni. Thaly „a két ének egyező szelleme, hangulata, iránya és irálya” alapján mondja Petkóénak.³¹ Kétségkívül rokon versek, de a másodiknak a szenvedélyen kívül van valami sajátos dialektikája. Rábeszélő, meggyőző vers. Már a kezdeti hangütése: „Gondolkodgyal szeginy magyar” a tárgyalásokban, meggyőzésben jártas ember szava. Rábeszélő, meggyőző gondolatmenetét érezzük szerzőjére leginkább bizonyító erejűnek. Írójának az volt a célja, hogy megnyerje a magyarokat: serkenjenek álmukból, fogjanak fegyvert szabadságukért. Petkó Zsigmond erdélyi útjai során gyakran kerülhetett ilyen feladatok elé, tárgyalásainak summája gyakran lehetett „Kiki immár vege elől éles fegyverit.” Ezért érezzük a verset Petkó Zsigmond művének.

Jenei Ferenc

Hermányi Dienes József két levele

Hermányi Dienes József írói jelentősége és irodalomtörténeti szerepe az utóbbi évtized kutatásai nyomán szemből láthatóan megnövekedett. Életműve a magyar széppróza fejlődésének egyik fordulópontja a XVIII. században. Mivel tetteves írói hagyatéka nagyrészt

²⁶ Uo. Petkó — Petrőczyhez, 1670. április 21.

²⁷ PAULER i. m.: II. 183.

²⁸ Teleky Mihály levelezése. Bp. 1910, V. köt. 387.

²⁹ Bratislavai áll. lt. Nitrai fiók, Illyésházy lt. — OL Microfilmár 642.

³⁰ THALY KÁLMÁN: Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Figyelő, III. 1877, 21.

³¹ THALY KÁLMÁN: Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Bp. 1885. 354.

elkallódott, az előkerülő kéziratok, illetve munkáinak előkerítésére irányuló kutatások egyre fontosabbá válnak. Levelezését nem gyűjtötték, alig ismeretes közülük egynehány.

Az alábbi két levele a volt Erdélyi Múzeum kéziratanyagából került elő. Dani János levéltáros szíves közreműködésével. (RNK Akad. Történeti Levéltára Kolozsvár, a Teleki család levéltára. Filmmásolat: MTA Könyvtára Mikrofilmtára 52/A IV.) A halotti búcsúztató előkészületeiről szóló levelek érdekes tartalmuk mellett, Hermányi életrajza szempontjából is nevezetesek. Többek között kiderül belőlük, hogy hat esztendeig nevelősködött gróf Széki Teleki Ádám (felesége Toroczky Klára) családjánál. Teleki tábornok atyja volt az első magyar Corneille (Cid 1773) fordítónak, Teleki Ádám grófnak (1740—1792).

Hermányi a leveleket 1753-ban, ötvennégy éves korában írta.

A levelek szövegét betűhíven közöljük.

Meltóságos Sacri Romani Imperii Grófnak, Széki TELEKI ADÁM Urnak, Felséges Király-Aszszonyunk Armadájában egyik Meltos. Generalisnak, Isten Háza 's Nemes Háza jó fiának; nékem érdem felett való Nagy. Patronusomnak 's Uramnak ö Ngnak alázatosan.

Lonára

Meltóságos Sacri Imperii Gróff Ur,
nagy Pátronusom 's Uram!

Czélrnárol házamhoz érkezvén Hétfőn estve, itt találtam 's szomoruan olvastam a' Nehai Melt. Gróf Ifju Aszszonynak in flore aetatis esett halálát 's Ngd(na)k e'választott Pártol való meg-fosztatását; és ha előre, tsak hamar e' szomorú fatalitásnak hirtel el nem jött volna (mellyet akkor hinni sem tudnak vala 's végre el-hívén is cum stupore gondolunk vala) nékem nagy meg-illetődést szerzett volna, azért a' régi kötelességért; 's azon épült indulat miatt, hogy hajdon a' kegyességben hat esztendeig általam is nevelteték ő Nga 's akkor éppen atyai indulatombá vettem vólt bé a' magát kedveltető gyenge gyermeket.

Mint hogy pedig ugyan ezen fundamentomon tezett Ngd(na)k is rólam, e' mostani szomorúsági között is, meg-emlekezni, és maga meg-vigasztaltatásának eszközéül fel-venni; én is a' szomorú, de szent és szükséges funebre officiumot vállalom; a' XXXVIII-dik Soltárnak előmbe-adott 18-dik versét Ngd(na)k meg-vigasztalására alkalmaztatni (noha abban minden ige igen keserves) és azzal az én Nehai jó Patrona Aszszonyomat is a' halálban meg-tisztelni igyekezem Isten meg-tartván és fel-segélvén. Melly kegyelmes Istene a' vigasztalás(na)k Ngdat örvedetes sok napokra tartsa-meg, mostani szomorúságiban Melt. Uri szerelmesivel együtt vigasztalaja meg, és mind Uri személyében, mind kedveseiben a szomorúságotól sokáig védelmezze

Nagyságodért M. Grof Ur

Istent imád
Hermányi Dienes Josef
Enyed Pred.

13 Sep. 1753. Enyed

Illustrissimo ac Magnifico Domino, Domino ADAMO Sacri Rom. Imperii Comitibus TELEKIIS de Szék (Salvo officii tit.) Domino ac Patrono meo Colendissimo humillime.

F. Lonam.

Meltóságos S. Imperii Gróff!

nagy Patronusom 's Uram!

Igen kívántam is a' Ngd informatioját 's alázatosan is vettem. Nekem a' Sz. Írásbeli hely egy elsőben szegét ütött vólt fejembe; de úgy is nem perturbáltam magamat, mert mind hasznos az I(ste)nnnek igéje; és által láttam, hogy azt is lehet alkalmaztatni sine laesione cujusquam. De az után szemben lévén M. Aszszony Torotzkai 'Sigmondné Aszszonnyal, nem érttem semmit, a mellyel kívánt volna terhelni valami praejudiciosa Accommodatioval; mellyre nem is lépném már vánségemre. Én azért adfidalom Ngdat, hogy a' mint Ngdnak semmi olly hibáit nem tudom, mellyek házasságát bontogatták volna, vagy a' mellyek a' Keresztjésséggel ellenkeznének; leg-kissebben is nem igyekezem Ngdat szomorítani; sőt, ha rajtam valami állott volna benne, én bizony Textust is mást választottam volna; de ha vagy a' Nehai M. Grof ifju Aszszonynak vagy Véreinek úgy tezett és már Ngd condescendalt hogy erről légyen a' tanítás, melly magában is igen nehéz értelmű mondás; én azon leszek, hogy Ngdat 's minden M. Keserveket abból vigasztaljak, a' mivel siratta magát mint gyenge lány a Ngd Halottja 's az én Nehai jó Patronam.

Örömet bizony nem terhelném Ngdat az alkalmatosság eránt is; de mivel még eddig a' nélkül el-lehettem, semmi kotsira 's lovakra magamat nem vertem, igen itthon ülő ember lévén. mind erről azért előre, mind a' Szombati sietett írásból Ngdat alázatosan követem; és az isten hathatós vigasztalásiban ajánlom.

Nagyságod(na)k Méltóságos Groff Ur

alázatos Szólgája

Hermányi Josef

22 Sep. 1753. Enyeden

Hopp Lajos

Egy 1790-es röpiratunk szerzősége

1790—91 gazdag röpiratirodalmának egyik igen érdekes és sokat idézett darabja az a kis formátumú 52 lapos füzetecske, mely *A nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd, melyben megmutattatik, hogy Magyarorszában lehet s kell is a magyar nyelvet és a magyar tanításokat felállítani, és hogy az universitásnak Pest legjobb hely* cím alatt jelent meg 1790-ben, névtelenül és a hely megjelölése nélkül. A füzetet már régóta Rác Sámuelnek, az egyetem anatómiai professzorának tulajdonítják, kérdőjellel vagy anélkül. Kósáry Domokos történelmi bibliográfiája már nem is kérdőjelezi meg szerzőségét.

Több ok is közrejárzott abban, hogy a munkát Rác Sámuel művének tekintették. Az orvosprofesszor valóban hervadhatatlan érdemeket szerzett az orvostudományoknak megmagyarításával. 1772-től kezdve lefordított néhány német munkát és Dugonics Andrással együtt ő kísérelte meg először, hogy az egyetemen magyarul adjon elő. Ott van Bessenyei *Hazafiúi Magyar Társaságában*. Az ő fáradozásának köszönhető, hogy 1790 májusában az orvosi karon a magyar nyelvnek hivatalosan is szerep jutott az oktatásban. — A röpirat ezenkívül sokat beszél az egyetem belső dolgairól a beavatottak biztonságával. Fel kellett tehát tételezni, hogy a szerző az egyetem magyar érzelmű és a magyar nyelvet támogató tanárai közül került ki. — A Széchényi Könyvtár példányára 19. századi kéz rá is írta a vélt szerző családnevét tintával, de ott olvasható a keresztnév is ceruzával.

A Széchényi Könyvtár Kézirattárában Quart Hung 27. sz. alatt Kiss József nevén található egy kézirat, melynek címe és szövege tökéletesen megegyezik a nyomtatásban megjelent munkával. Az első lapon a cím után ez áll: „Anno 1791° Pestini Authore Jos. Kiss Med. Dre cum adnotationibus Samuelis Rätz M. D^{ci}s et Professoris in Universitate Pestana. — Eodem anno typis mandatum.” A kézirat 24. levelén a magyar szöveg után továbbá ez olvasható: „Isthoc autographum donatum est ab authore Josepho Kiss die 4. Januar. 1808.” Aláírás: Bibliothecarius Miller. — A kézirat tulajdonképpen kolligátum, mely az 1—24. leveleken a most emlegetett munka kéziratát tartalmazza, a 25—32. leveleken pedig Kiss Józsefnek egy másik munkáját a cenzor törléseivel. E kézirat végén ott van a cenzor aláírása: „Imprimatur. Budae 14. Febr. 1807. omissis deletis. Fr. Madarassi Revisor Libr.” Miller könyvtáros ide is odajegyezte: „Autographum isthoc donavit die 4. Jan. 1808 author Jos. Kiss. Bibl. Miller.” Miller bejegyzése fölött a következő szövegrész áll: „revisum per Deputationem Incltyi Comitatus Pesthiensis.”

A kézirat tehát minden kétséget kizáró módon igazolja, hogy *A nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd* nem Rác Sámuel, hanem Kiss József munkája. Rác csupán néhány betoldással bővítette a kis munkát. — Kiss József neve nem ismeretlen. 1765. április 24-én Miskolcon született. 1790-ben orvosdoktor lesz és még ez év október 1-én Széchényi Ferenc szolgálatába lép mint udvari orvos. 34 évig áll a család szolgálatában. Ír néhány ismeretterjesztő jellegű orvosi művet, majd a Fertő tó részletes leírását adja. 1807-ben *Magyar! Légy igaz magyar. Láss tovább. Becsüld nyelvedet*. címen ismét névtelenül újra sikraszáll a magyar nyelv jogai mellett. — Mikor aztán a cenzor akadékoskodásai ellenére a nyelvvédő újabb röpirat is megjelent, az 1790-ben publikált röpirat kéziratával együtt ennek kéziratát is átadta a Széchényi Könyvtárnak kolligálva. A Széchényi család neves háziorvosának, belső emberének kéziratait a könyvtáros különös buzgalommal iktatta a könyvtár állományába.

Alaposabban megnézve a dolgot, belső okok is emellett szólnak, hogy a *Rövid emlékeztető beszéd* nem lehetett az orvosprofesszor műve. Az egyetemet érintő fontos részekről eltekintve nem egyéb kompilációnál, mely kis terjedelme ellenére hosszú részeket vesz át Bessenyei *Magyarságából*, Versegly Ferencnek verséből, mely *A magyar hazának anyai szózatja az ország nap-jára készülő magyarokhoz* címen, 1790-ben jelent meg. Teljes egészében leközlő szövegébe illesztve azt a névtelen szerzőtől származó levelet, mely a szerkesztőhöz, Szatsvay Sándorhoz címelve a bécsi *Magyar Kurir* 1790. március 31-i számában megjelent. Inkább kezdő ember munkájának látszik tehát. De a Rác szerzősége ellen bizonyít az a 8. lapon szereplő felsorolás